

Kur'an'da Sır Kavramı

The Concept of Secret (Sırr) in The Qur'an

<https://doi.org/10.71083/rusuhder.1560474>

Abdo Mohsen Mohammed Gaber

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Araştırmaları Anabilim Dalı

PhD Student, Istanbul University, Enstitute of Social Sciences, Department of Istanbul Research

İstanbul, Turkey

abdomohsen432@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-8143-3845>

Abdullah Emin Çimen

Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı

Professor, Istanbul University, Faculty of Theology, Department of Qur'anic Recitation

İstanbul, Turkey

emincimen@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0003-3196-3961>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi/Received: 3.10.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 15.12.2024

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2024

Cilt/Volume: 4

Sayı/Issue: 2

Sayfa/Pages: 148-169

Atıf/Cite as: Gaber, Abdo Mohsen Mohammed – Çimen, Abdullah Emin. "Kur'an'da Sır Kavramı [The Concept of Secret (Sırr) in The Qur'an]". *Rusuh Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi - Rusuh Uşak University the Journal of Faculty of Islamic Sciences* 4/2 (Aralık 2024):148-169

İntihal/Statement of Publication Ethics: Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğu onaylanmıştır. /This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Copyright: 2024 by Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Uşak, Turkey

KUR'AN'DA SIR KAVRAMI*

Öz

Kur'an'da sır kavramıyla ilgili tespit edebildiğimiz kadarıyla daha önce Türkiye'de herhangi bir akademik çalışma yapılmamıştır. Bu yönüyle konu ilk defa tarafımızdan detaylı bir şekilde incelenmiştir. Geniş bir kullanım yelpazesine sahip olan sır kavramının öncelikle Arap dilindeki anlamları tespit edilmiştir. Terim anlamının yanı sıra Kur'an-ı Kerim'de geldiği anlamlar üzerinde durulmuş, yakın ve zıt anlamları kelimelerin tahlilleriyle kavramın boyutları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yakın anlamlılar arasında ketm (gizlilik), hafâ (örtmek ve açmak), batn (gizli olmak, bilmek, içselleştirmek), kenn (örtmek, örtü), necvâ (gizli konuşma, fısıltı), setr (örtmek), hicâb (örtü) ve gayb (gizli, saklı, görünmeyen) gibi kelimeler; zıt anlamlılar arasında ise 'alen (bilinmek, açık olmak), cehr (ortaya çıkmak, herkes tarafından bilinmek), zuhur (ortaya çıkmak), bedv (görünmek, belirlemek), tecliye (belli olmak, belirlemek), keşf (açmak, meydana çıkarmak) ve şehâdet (şâhid olmak, tanık olmak görünür olmak) gibi kelimeler bu çerçevede inceleme konusu yapılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de sır ile aynı kökten türeyen sevinmek anlamındaki sürûr kelimesi de hem Arap dili hem terim hem de Kur'an-ı Kerimdeki kullanımları açısından ayrıca ele aldığımız konular arasında yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Sır, Surûr, Ketm, Batn.

THE CONCEPT OF SECRET (SIRR) IN THE QUR'AN

Abstract

As far as we can determine, there has never been a study on the concept of secret (sirr) in the Qur'an in Turkey. In this respect, the subject has been examined in detail by us for the first time. First of all, the meanings of the concept of secret, which has a wide range of usage, have been determined in Arabic language. In addition to its terminological meaning, the meanings in the Qur'an have been emphasized, and the dimensions of the concept have been tried to be revealed by analyzing the words with close and opposite meanings. Words such as katm, hafâ, batn, kân, kenn, najwâ, setr, hijâb and ghayb among the words with close meanings, and the words 'alen, jehr, zuhur, bedw, tajliye, discovery and shahâdat among the words with opposite meanings have been examined within this framework. The word surûr, which is derived from the same root as secret, is also among the subjects we have discussed in terms of Arabic language, terminology and its usage in the Holy Qur'an.

Keywords: Qur'an, Secret (Sirr), Surûr, Katm, Batn.

* Bu makale, "Kur'an'da Sır Kavramı" başlığıyla Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Bölümü Tefsir Bilim Dalında 2017 yılında Abdo Mohsen Mohammed GABER tarafından tamamlanan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Giriş

İlahi bir metin olan Kur'an-ı Kerim'in tarih boyunca birçok farklı yönünü ortaya koyan çalışmalara şahit olmaktayız. Onun mucizevi yönünü ortaya koyan farklı boyutlardaki bu çalışmaların her biri çoğunlukla diğerinden farklılık arz etmektedir. Son dönemlerde yapılan kavram çalışmaları da bu çerçevede değerlendirilebilir. Kavram çalışmalarında konu Kur'an'ın diğer ayetleriyle bütüncül bir şekilde değerlendirilmesiyle ortaya konulur. Bu açıdan kavram çalışmaları müteradif kavramların yanı sıra zıt kavramların incelenmesini de içermesi yönüyle konuya daha geniş bir çerçeve kazandırır. Bu bağlamda araştırma konumuzu oluşturan sır kavramı daha önce üzerinde çalışılmamış orijinal bir niteliğe sahiptir.

Sır kavramının farklı boyutlarını ortaya çıkarmada, yakın ve zıt anlamlı kelime ve kavramların tahlilinde en önemli kaynaklarımızın başında kadim lügatler gelmiştir. Ulemanın konuya dair görüşleri özellikle kadim tefsir kaynakları referans alınarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. İhtiyaç halinde sebab-i nüzul, siyak ve sibak, belağat ve icaz yönleri de önem verdiğimiz hususlar arasında yer almıştır. Sır kavramı çerçevesinde ortaya koyduğumuz bu çalışmada Kur'an'ın anlaşılmasında özellikle konulu tefsirin önemime bir kez daha dikkat çekilmiş olmaktadır.

1. Sır Kelimesinin Lügat ve Terim Anlamları

1.1. Sır Kelimesinin Arap Dilindeki Anlamları

S-r-r (س ر ر) kökünün Arap dilinde temel anlamıdır.¹ Cemisi أُسْرَار (esrâr) olan سِرٌّ (sırr), “gizem, gizli düşünce gibi saklanan şey” anlamında kullanılır. Benzer anlamlısı olan السَّرِيرَة (serîre) kelimesinin çoğulu ise السَّرَائِر (serâir - sırlar, gizemli şeyler)'dir ki, bu da aslen “hayır ya da şer içerikli olan gizli eylem” anlamına gelmektedir.² Sırr, bu yönüyle bir şeyi açıkça söylemenin zıttı için kullanılmaktadır.

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً “Mallarını gece gündüz, gizli (سِرًّا) ve açıktan infak edenler”³ ayetinde s-r-r kökü bu anlamda kullanılmıştır.

İlan edilmeyen bir şey olması sebebiyle : *“Gerçekte Allah sizin onları anacağınıza bilir. Sakın bilinen sözler dışında onlarla gizlice vaadleşmeyin.”*⁴ ayetindeki sır kelimesi ile nikah anlamı kastedilmiştir.

Ayrıca السر (Sır) kelimesi, bir şeyin aslı, içi ve özü, her şeyin saf, katıksız, mükemmel ve güzeli anlamında da kullanılmaktadır.⁵ سرار الوادي Oradaki en iyi mekan, سرار الأرض en verimli ve iyi kısmı anlamlarına gelen سرار'ın çoğulu السرائر dır. سر الحسب و سرارته tamlaması “nesebin en şerefli en

¹ Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriyya, *Mu'cemü makâyisi'l-lüga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1979), 3/76; Ebu Abdurrahman Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'ayn*, thk. Mehdi el-Mahzumî, İbrahim el-Sâmirânî (Beyrut: Daru'l-Mektebeti'l-Hilal), 2/235-236.

² Ebû Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Yakup Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, 8. Baskı, thk. Muhammed Naim el-Argusûsî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle li't-Tibâa ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 2005), “es-Sır”, 366.

³ el-Bakara 2/274.

⁴ el-Bakara 2/235.

⁵ Muhammed Murtazâ el-Huseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Ali Hilal vd (Kuveyt: Vezâretü'l-İrşâd, 1993), 3/262.

iyisi” anlamında kullanılır. سرارة العيش “Yaşamın en hayırlısı ve en iyisi”, هو من سر قومه “O kavminin en iyisi” şeklinde de aynı kökten kullanımları mevcuttur.⁶

S-r-r kökü ifâl babına aktarıldığında ezdâd kelimelerden biri haline gelir ve bu durumda hem “gizledi” hem de “ortaya çıkardı” şeklinde zıt iki farklı manada kullanılır bir hale dönüşür. Ragıb el-İsfahânî (öl. 502/1108) konuya dair şu açıklamayı yapmaktadır: Gizlemek, açığa çıkarmanın zıddıdır, somut nesnelere ve soyut kavramlarda bu şekilde kullanılır.⁷ أسر الشيء Bir şeyi gizlemek ve açığa çıkarmak anlamına gelmektedir. وَأَسْرُوا النَّدَامَةَ “Pişmanlıklarını gizlediler”⁸ ayeti de bu şekilde tefsir edilmiştir.

1.2. Sır Kelimesinin Terim Anlamı

Râğıp el-İsfahânî “sır” terimini, “İnsanın içinde sakladığı sözdür.”⁹ şeklinde tanımlamaktadır. Kefevî'ye (öl. 1094/1683) göre ise sır; “Kişinin yapmaya niyetlendiği işlerden içinde sakladıklarıdır.”¹⁰ Meydânî (öl. 1425/2004) ise sır kelimesini şöyle açıklamaktadır: Kalbi dolduran ve ifade edilmek istenilen şeylere karşı nefsi kontrol altında tutmaktır.¹¹

Sırrın saklanması ise, sır sayılan bilgilerin gizlenmesi, dost ya da düşman olsun herhangi birine ulaşmaması için hakkında konuşulmamasıdır.¹²

Yüce Allah'ın bütün sırları bildiğini belirten فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى “O gizliyi de gizlinin gizlisini de bilir.”¹³ şeklindeki ayette yer alan sır; nefse ait, rûhânî ve nurlu bir ögedir. Nefse gereken sebatı sağlayan sır olmasa, nefis ne bir fayda sağlayabilir, ne de herhangi bir ameli gerçekleştirebilir. Nefis bu konularda sırrın yardımı olmaksızın herhangi bir şey yapmaktan aciz kalır. Bazı sûfiler sırrın, kalpten sonra ve ruhtan önce olduğunu söylemişlerdir. Aynı zamanda ruhtan önce ve ondan daha üstün ve latif olduğu da söylenmiştir. Yine denilir ki, sır, görünen alemin mevkii, ruh sevginin mevkiî, kalp ise marifetin (bilginin) mevkiîdir. Ona sır isminin verilmesi tam olarak öyle olduğunu göstermez.¹⁴

⁶ Ebu'l-Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükrim b. Ali b. Ali el Ensârî İbn Manzûr, *Lisanü'l-'Arab*, 1. Baskı, thk. Abdullah bin Ali el-Kebîr vd (Beyrut: Dâru Sâdir, 1981), 1/361; Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Ahmed, ez-Zemahşerî *Esâsü'l-belâğa*, 1. Baskı, thk. Muhammed Basıl Uyunu's-Sûd (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 1/435.

⁷ Râğıp el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed b. Mufaddal, *el-Müfredat fi garibi'l-Kur'ân*, 1. Baskı, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412h.), 228.

⁸ Yunus 10/54.

⁹ İsfahânî, *el-Müfredât*, 404.

¹⁰ Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Musa el Huseynî el-Kureymî el-Kefevî, *el-Külliyât*, thk. Adnan Derviş Muhammed el-Mısrî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 514.

¹¹ Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Ahlâku'l-islâmiyye ve üsûsüha*, 5. Baskı (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1420/1999), 2/343.

¹² Mahmud Şid Hıtâb, *Durûs fi'l-kitmâni mine'r-rasûli'l-gâid*, 1. Baskı (Beyrut: Dâru'r-Risâle, 1395/1975), 11.

¹³ Tâhâ 20/7.

¹⁴ Muhammed b. Ali b. el-Kâdî Muhammed Hamid b. Muhammed Sâbir el-Farûkî et-Tehânevî, *Keşşâfu istilâhâti'l-funûn*, 1. Baskı, thk. Ali Dahrûc (Beyrut: Mektebetü Lübnan Nâşirîn, 1996), 1/943.

2. Sır Kelimesinin Kur'an-ı Kerim'de Kullanıldığı Anlamlar

Sır kelimesi Kur'an-ı Kerim'de toplam on bir yerde; bunların on birinde tekil السِّرِّ (sırr)¹⁵, bir ayette ise çoğul السَّرَائِرُ (serâir)¹⁶ şeklinde geçmektedir. Ayrıca yirmi ayette aynı kökten fiil ve mastar şeklinde yer almıştır.¹⁷ Bu ayetlerde sır kavramı genel olarak, insanın içinde saklı tuttuğu özel durumları, duygu ve düşüncelerini, başkalarından saklayarak söylemediği ve duyulmasını istemediği sözleri ve yaptığı işler anlamında kullanılmaktadır. S-r-r kökünün Kur'an'da kullanıldığı farklı anlamları şu şekilde özetleyebiliriz:

2.a. Nikâh: (وَلَكِنْ لَا تُؤَاعِدُوهُمْ سِرًّا) “Kendileriyle gizlice sözleşmeyin.”¹⁸ ayetinde “gizlice sözleşmekten” nikâh kastedilmiştir.¹⁹

2.b. Açıkça ortaya koymanın zıddı: “Şüphesiz O, gizliyi de gizlinin gizlisini de bilir.”²⁰ ayeti kerimesinde geçen sır kelimesinin manası hakkında “Gizlice konuşulan şeydir, daha gizli olan ise insanın içinde sakladığıdır” denilmiştir. “Neyi sır olarak saklarlar neyi açıkça söylerlerse Allah onları bilir.”²¹ ayeti de buna misaldir.²²

Bu ayetin tefsiri sadedinde şöyle denilmiştir: Sır, senin içinde sakladığıdır. Gizlinin gizlisi ise, gelecekte yapacağın ve henüz aklına gelmemiş olandır. Başka bir görüşe göre ise sır, gizli olarak konuştuğun, sırların sırrı da içinde sakladığın ve hakkında konuşmadığın şeydir. İlk görüş daha tercihe şayandır. “Konuşmalarını gizli tuttular”²³ ayetinde geçen sır kelimesinin anlamı gizli tutmaktır. “İçten içe pişmanlık duyardı”²⁴ ayetinde kastedilen ise tahammül göstererek içinde tutmaktır. Diğer bir görüşe göre ise açığa vurmaktır.²⁵

2.c. Sevinmek: Sürûr (neşe, mutluluk) kelimesi sır kelimesinden alınmış olup, sevinmenin gizlenmesi anlamındadır. صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاطِرِينَ “Sarı renkli, parlak tüylü bakanların içini açan bir renktedir.”²⁶ ayeti buna misaldir. Ayrıca وَيَنْقَلِبُ إِلَىٰ أَهْلِهِ مَسْرُورًا “Oysa o arkadaşları arasında sevinçliydi.”²⁷ ayeti de buna örnektir.

¹⁵ el-Bakara 2/235-274; el-En'âm 6/3; et-Tevbe 9/78; er-Ra'd 13/22; İbrahim 14/31; en-Nahl 16/75, Tâhâ 20/7; el-Furkân 25/6; Fâtır 35/29; ez-Zuhruf 43/80.

¹⁶ et-Târık 86/9.

¹⁷ er-Ra'd 13/10; Tahrîm 66/3; Nuh 71/9; ayrıca bkz. Mustafa Çağrı, “Sır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/114.

¹⁸ Bakara 2/235.

¹⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, 3.Baskı (Kahire: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1967),3/190.

²⁰ Tâhâ 20/7.

²¹ el-Bakara 2/77.

²² Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Yakup, *Basâiru zevî't-temyiz fi letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Muhammed Ali Neccar (Kahire: Şuûnü'l-İslamiyye, 1416/1996), 3/208.

²³ Tâhâ 20/62.

²⁴ Yunus 10/54.

²⁵ Ebu'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Yusuf b. Abduddâim Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-huffâz fi tefsiri eşrafi'l-elfâz*, 1. Baskı, thk. Muhammed Basıl Uyunü's-Süd (Beyrut: yy, 1418/1996), 2/189.

²⁶ el-Bakara 2/69.

²⁷ el-İnşikâk 84/13.

2.d. Koltuk: S-r-r kökünden türeyen السرير (serîr) kelimesi. Kur'ân-ı Kerim'de : مُتَّكِبِينَ عَلَى سُرُرٍ : “Sıra sıra dizilmiş koltuklara dayanarak”²⁸ şeklindeki ayette cennet ehlinin üzerine oturacakları koltuk (taht) anlamında kullanılmaktadır.²⁹

3. Sır Kavramıyla Yakın ve Zıt Anlamlı Kelimeler

3.1. Sır Kavramıyla Yakın Anlamlı Kelimeler

3.1.1. الكتم Ketm (Gizlilik)

K-t-m kökü Arap dilinde gizlemek ve üstünü örtmek anlamında kullanılır.³⁰ Mastarı birinci bapattan كَتَمَ şeklinde. Hümeze kalıbından كَتَمَ şeklindeki kullanımı, sırrını gizleyen kişi için kullanılır. Bu kök sözü saklamak anlamında da kullanılır. Şairin şu sözünde de geçtiği gibi:

لا تَكْتُمَنَّ اللهُ مَا فِي نَفُوسِكُمْ * لِيَخْفَى وَمَهُمَا يُكْتَمُ اللهُ يَعْلَمُ
يُوَخِّزُ فَيُوضَعُ فِي كِتَابٍ فَيَدَّخِرُ * لِيَوْمِ الْحِسَابِ أَوْ يَعَجَّلَ فَيُنْقِمَ

“İçinizdekileri Allah (c.c)’dan gizlemek için saklamayın, siz ne kadar saklarsanız saklayın Allah (c.c) onları bilecektir.

Ertelenir ve kitaba konur ki hesap günü için hazır olsun. Ya da acele edilip intikam alınır.”³¹ (وَيَكْتُمُونَ مَا آتَاهُمُ اللهُ مِنْ فَضْلِهِ) “Allah (c.c)’ın onlara fazlından verdiği şeyleri saklıyorlar.”³² ayetinde de bu anlamda kullanılmıştır.

İbn Abbas (öl. 68/687) (وَلَا يَكْتُمُونَ اللهُ حَدِيثًا) “Allah (c.c)’dan hiçbir sözü gizlemezler.”³³ ayetindeki k-t-m kökünü şöyle yorumlar: Cennete ancak müşrik olmayanların gireceği kıyamet gününü gördüklerinde müşrikler şöyle derler: Şüphesiz ki Allah bizim Rabbimizdir, biz müşrikler değiliz ve organları onların aleyhine şahitlik eder. İşte tam o anda Allah’a hiçbir sözü gizlememiş olmayı dilerler. Hasan el-Basrî (öl. 110/728) ise şunları söylemektedir: Ahiret bölüm bölümdür. Bazısında gizleyebilirler, bazısında ise gizleyemezler.³⁴

3.1.2. الحفي Hafâ (Örtmek ve açmak)

H-f-y kökü Arap dilinde hem saklamak hem de ortaya çıkartmak anlamlarına gelebilen ezdattandır. İlkinde gizli oldu, gizlendi şeklinde iken ikincisinde ise gizlilik gitti yani sır ortaya çıktı anlamlarına gelmektedir. الحافي (hâfi) ise, cin demektir ve aynı zamanda gizlenmiş adam için de söylenilir. Bu kök aynı zamanda şimşek ortaya çıktı yani parladı anlamında da kullanılır. Ancak bu parlama çok zayıf olur. خفيت الشيء “Onu ortaya çıkardım.” cümlesi bir şeyi ortaya çıkardığında söylenilir. خفا المطر الفار من حجرتهن “Yağmur, fareleri deliklerinden çıkardı.” anlamındadır.³⁵

²⁸ et-Tûr 52/20.

²⁹ Kurtubî, *Ahkâmî'l-Kur'ân*, 17/65.

³⁰ İbn Fâris, *Mu'cemu'l-mekâyis fi'l-luğa*, 5/157; Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, 4/11.

³¹ İsfehânî, *el-Müfredât*, 702.

³² en-Nisâ 4/37.

³³ en-Nisâ 4/42.

³⁴ İsfehânî, *el-Müfredât*, 703

³⁵ İbn Fâris, *Mu'cemu'l-mekâyis fi'l-luğa*, 2/219; Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, 1/424.

Şu ayette geçen *أَخْفِيهَا* “Kıyamet mutlaka gelecektir, onun vaktini gizli tutuyorum ki”³⁶ kelimesi “ortaya çıkarma” anlamında da tevil edilmiştir.³⁷

Aynı kökten gelen *خفت* (Ha-fe-te) fiili, gizledi ve sakladı anlamındadır. *فَالخفت* konuşmayı gizlemek ve *وتخافت الرجلان* “İki adam konuşmadı” denilir. Şu ayet de buna örnektir: *يَتَخَفْتُونَ بَيْنَهُمْ* “Kendi aralarında gizli gizli konuşurlar.”³⁸

ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً “Rabbimize yalvara yalvara gizlice dua edin.”³⁹ ayetindeki *خُفْيَةً* (hufye) kelimesi boyun eğme ve ibadet etme anlamındadır. Ayrıca ibadetini içinden yapmak anlamı da vardır ki, buradaki ibadet duadır. Bu da Zeccâc'ın (öl. 311/923) görüşüdür. Sa'leb (öl. 291/904) göre ise, O'nu içinden zikretmektir. Lihyânî (öl. 215/830), gizliliğin, sükunet, saklılık ve boyun eğmenin içinde olduğunu söyler. Ahfeş (öl. 215/830) ise açık olup gizlenmeye çalışan manasında olduğunu söylemektedir. *(وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِاللَّيْلِ)* “Gece gizlenen”⁴⁰ ayetini bu anlamla tefsir etmiştir. *إِنَّ اللَّهَ يَحِبُّ الْعَبْدَ النَّقِيَّ الْعَنِيَّ الْخَفِيَّ* “Şüphesiz ki Allah takva sahibi, zengin ve gizlenen kulu sever.”⁴¹ hadisini de bu anlamda açıklamıştır. Ayrıca hücre hadisindeki *(اخف عنا خبرك)* kısmının anlamı da “Sana bizi soranlardan haberlerimizi gizle.” şeklindedir.⁴²

“Şüphesiz o gizliyi de gizlinin gizlisini de bilir.”⁴³ ayetindeki anlam ise “yeri ve yüksek gökleri yaratan ve sırrı ve gizlinin gizlisini bilen bu Kur'ân'ı indirmiştir.” şeklindedir. “Onu göklerin ve yerin sırrını bilen indirmiştir.”⁴⁴ ayeti de bunun gibidir. Ali b. Ebî Talha (öl. 143 /760), İbn Abbas'tan (öl. 68/687) “Şüphesiz O, gizliyi de gizlinin gizlisini de bilir.” ayeti hakkında şöyle rivayette bulunmaktadır: Sır insanoğlunun içinde sakladığıdır. Sırların sırrı ise Allah'ın bildiği ancak kulun yapmadan önce bilmediği şeylerdir. Ve Allah bunlardan olanları da olacakları da bilir. Ve O bütün varlıkları sanki tek bir şeyi bilir gibi bilir.⁴⁵

3.1.3. البطن Batn (Gizli olmak, bilmek, içselleştirmek)

B-t-n kökü Arap dilinde açıklığın zıddı anlamına gelir. *البطن* müzekkerdir. Ebû Hâtim (öl. 255/869), Ebû Ubeyde'den (öl. 209/824) şöyle aktarmaktadır: *البطن* lugatta müennestir. Kabilesi olmayan kimse anlamındadır. Uzun tüy manasında da kullanılır. Cemisi *بطنان* (batnân)'dır. Tıpkı *ظهران* ve *عبد* 'ın cemisinin *عبدان* olması gibi. *بطنان*, yerin kapalı olan kısmını ifade eder. *بطنان الجنة* tamlaması cennetin ortasını ifade eder.⁴⁶

³⁶ Tâhâ 20/15.

³⁷ İbn Fâris, *Mu'cemu'l-mekâyis fi'l-luğa*, 2/220.

³⁸ Tâhâ 20/103.

³⁹ el-A'râf 7/55.

⁴⁰ er-Ra'd 13/10.

⁴¹ Müslim “Zühd”, 11.

⁴² Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 3/ 565.

⁴³ Tâhâ 20/7.

⁴⁴ el-Furkân 25/6.

⁴⁵ Ebu'l-Fedâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l azîm*, 2. Baskı, thk. Sami b. Muhammed Selâme (Riyad: Dâru't-Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1420/1999), 5/ 275.

⁴⁶ Ebû Nasr İsmail b. Hammâd, el-Cevherî *es-Sihâh fi'l-lüğa*, 4. Baskı, thk. Ahmet b. Abdulgafûr Attar (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407-1987) 5/357; Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, 1/146.

يَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ “Kendi dışınızdakilerden sırdaş edinmeyin.”⁴⁷ ayetinde geçen بَطَانَةٌ (betâne) kelimesi hakkında Zeccâc (öl. 311/923) “Yakın olduğumuz ve onlarla mutlu olduğumuz kimselerdir.” demiştir. فلان بطنانة فلان denilirse bu onarın iç içe ve samimi olduklarını gösterir. Öyleyse buradaki mana münafıkları özel olarak dost edinmekten ve onlara sırlarını vermekten men edilmişler anlamındadır.⁴⁸

الباطن Kur'an'ı kerimde zikredilen Allah'ın isimlerinden biridir. Bu ayeti kerimde şu şekilde yer almaktadır: “O ilktir, sondur, zâhirdir, bâtındır.”⁴⁹ Bu ayetin te'vili ile ilgili olarak Resulullah'ın (sav) Allah Teala'yı şu şekilde övdüğü nakledilmektedir: “Allah'ım! Sen Zâhir'sin ki, senin üstünde hiçbir şey yoktur ve Sen Bâtın'sın ki senin dışında hiçbir şey yoktur.” Denilir ki bunun manası O'nun mahlukâtın tüm görünen işlerini bildiği gibi tüm sırlarını ve gizli kalmış şeylerini de bilmesidir. الباطن varlıkların gözlerinden örtülü olan ve gözlerin görmediği ve akılların kavrayamadığıdır. Ve denilir ki her şeyi ayrıntılarıyla bilir. بطنت الامر cümlesi, bir şeyin iç yüzünü bilmeyi ifade eder. “Günahın açığına da gizlisini de bırakın!”⁵⁰ ayetinin tefsirinde Sa'leb şöyle demektedir: Günahın açık olanı karşı cinsle dostluk kurmak (muhâlâ), günahın gizlisi ise onunla zina etmek anlamına gelmektedir. البطانة الظاهرة Zıt anlamlıdır. بطنانة الرجل ise çok önemli olan kişiyi ifade eder.⁵¹

وَأَذِ أَنْتُمْ أَجِنَّةٌ kelimesinin aslı yırtıcı hayvan karnı anlamına gelmektedir. Çoğulu البطون dur. Çoğulu البطون dur. وَأَذِ أَنْتُمْ أَجِنَّةٌ “Analarınızın karnında ceninler iken”⁵² ayeti bu anlamda kullanılmıştır. Onu sakladım ve saklayan oldum denir. البطن her halükarda الظهر in zıt anlamlısı olmaktadır.⁵³

3.1.4. الكن Kenn (Örtme, örtü)

K-n-n (الكن) kökü, Arap dilinde örtme, örtü anlamına gelmektedir. Çoğulu أكنان (eknân) dır. وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا “Sizin için dağlarda barınaklar yaptı.”⁵⁴ ayetindeki bu kelimededen kasıt örtüdür. “Ve kalplerinin üzerine anlamalarına engel perdeler geçiririz.”⁵⁵ ayetinde de aynı kelime geçmektedir. Kisâf (öl. 189/805) bu kelimeyi كُننت الشيء “Kapattım ve güneşten korudum.” cümlesiyle açıklamıştır. أكننته في نفسي “Bir şeyi sır olarak sakladım.” demektir.⁵⁶

Ferrâ (öl. 207/822) Arapların أكننت الشيء ile örtmeyi kastettiklerini belirtmiştir. أكننته ve كُننته aynı anlamdadır. Bazıları ise كنن nin كُننت الشيء anlamında geldiğini ve örtmek, güneşten korumak anlamında kullanıldığını söylemişlerdir. كُننته في نفسي cümlesinde bu kök “Onu sır olarak sakladım.” anlamında kullanılmıştır. Aynı şekilde كُننته الجارية “Cariyeyi örttüm, sakladım.” demektir. كُننته.

⁴⁷ Âli- İmrân 3/118.

⁴⁸ Cevherî, *es-Sihâh fi'l-lüga*, 5/357.

⁴⁹ el-Hadîd 57/5.

⁵⁰ el-En'âm 6/120.

⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab*, 13/52.

⁵² en-Necm 53/32.

⁵³ Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selame b. Abdulmelik b. Seleme, et-Tahâvî, *Şerhü Müşkili'l-Âsâr*, 1. Baskı (Beyrut: Dâru'r-Risâle, 1415-1995), 5/355.

⁵⁴ en-Nahl 16/81.

⁵⁵ el-İsrâ 17/46.

⁵⁶ Cevherî, *es-Sihâh*, 6/ 36.

بِيضٌ مَكْنُونٌ “Sanki onlar gün yüzü görmemiş yumurtalardır.”⁵⁷ ayetinde de güneş ve diğer ışıklardan korunmuş olmayı ifade eder.⁵⁸

الكناية (Kinâye) Arap dilinde bir şeyi açık olmayan bir sözle tarif etmek,⁵⁹ “bir şeyi örtmek” anlamından hareketle “üstü örtülmüş söz” manasına gelmektedir. İstılahi anlamda ise kinâye, lafız ya da mana olarak bir anlamı açık olmayan bir sözle ifade etmek için kullanılır. ⁶⁰ Buna “örtülü anlatım”⁶¹ da denilebilir. “Biri geldi.” denildiğinde kimin geldiğinin tam olarak anlaşılabilmesi veya cömert ve misafiri çok olan bir kişiyi tamınlarken “O küllü bol olandır.” denilmesi gibi örtülü ve kapalı anlatımlar kinayeli kullanımlardır.⁶²

3.1.5. النجوى Necvâ (Gizli konuşma, fısıltı)

N-c-v kökü Arap dilinde النجوى النجى şeklinde isim olarak sır anlamına gelmektedir. النجوى ise iki kişi arasındaki sır anlamını ifade eder. “Sır verdim.” anlamında نجوته veya ناجيته denir. İsim hali ise النجوى şeklinde kullanılır.⁶³

İsrâ suresi 47. ayette Allah zalimleri “fısıltı” olarak tarif etmiştir. Aslında ayette kastedilen onların şahısları değil onların eylemleridir. Bu tıpkı râzı olunan kavim demek gibidir ki, aslen razı olunan onların fiilidir. نجوى (Necvâ) kelimesi فاعيل (fe'îl) kalıbındadır ve “Ona sır verdi, sırrını açtı.” anlamındadır. Çoğulu الأنجوية (enciye)'dir. Ahfeş bu kelimenin anlamı hakkında şöyle demektedir: Gizli konuşanlar iki arkadaş olabileceği gibi bir grup da olabilir. Nitekim خَلَصُوا نَجِيًّا “Fısıldaşarak oradan uzaklaştılar.”⁶⁴ ayetinde bu şekilde geçmiştir. Ferra ise النجوى النجى kelimelerinin isim ya da mastar olabileceğini söylemiştir.

“Onların gizli gizli konuşmalarının çoğunda bir hayır yoktur.”⁶⁵ ayetinin tefsirinde Ebû İshâk (öl. 311/923) “Buradaki النجوى kelimesi ister sır ister açık bir şey olsun bir topluluk ya da iki kişiyi kapsamaktadır.” demektedir.⁶⁶

“O zalimler aralarında gizli gizli şu fısıltıyı yaptılar.”⁶⁷ Bu ayette de yüz yüze açıkça söylenmemesi gerektiğine vurgu vardır, çünkü bu gizli konuşma sonrasında ortaya çıkabilir.⁶⁸

ناجيته denildiğinde “Ona sırrımı verdim.” anlamı kastedilir. Bu durum aslında birine sır vermek için o kişiyi kimsenin olmadığı bir yere götürüp sırrını açmak şeklinde gerçekleşir. Bir

⁵⁷ es-Saffât 37/49.

⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab*, 13/ 360.

⁵⁹ Tehânevî, *Keşşâfu ıstılâhâti'l-funûn*, 2/1384.

⁶⁰ Ali b. Muhammed b. Ali ez-Zeyni's-Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, 1. Baskı, thk. İbrahim el-Ebyârî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1403/1983), 240; daha geniş anlamlar için bk. Tehânevî, *Keşşâfu ıstılâhâti'l-funûn*, 2/1384-1387; İsmail Durmuş, “Kinaye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/34-36.

⁶¹ Durmuş, “Kinaye”, 26/34.

⁶² Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, 240.

⁶³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab*, 15/ 304.

⁶⁴ Yûsuf 12/80.

⁶⁵ en-Nisâ 4/114.

⁶⁶ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, el-Ezherî, *Tezhîbü'l-lüga*, 1. Baskı, thk. Muhammed İvaz Mur'ab (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, 2001), 14/ 50.

⁶⁷ el-Enbiyâ 21/3.

⁶⁸ Firûzâbâdî, *Basâiru zevi't-temyîz*, 5/ 21.

görüşe göre, bu kelimenin kökünün النجاة (kurtarma)'tan geldiği söylenmiştir. Bu kurtuluş ise ya bir kişiyi kurtarmak ya da sırrını başkalarına söylemeyerek kişinin kendisini kurtarması şeklinde gerçekleşir.⁶⁹

Kanaatimizce Allah (cc)'ın Musa (as) ile konuşmasının المناجاة olarak (وَقَرَّبْنَا نَجِيًّا) : *Onu gizlice konuşmak için kendimize yaklaştırdık.*⁷⁰ isimlendirilmesi, bu konuşmanın onun dışındakilerden gizlenmiş olmasındandır.

Arap dilindeki تناجى القوم "Kavim kendi arasında fısıldaştı." cümlesindeki kullanımına paralel olarak Mücadele suresinde benzer bir kullanıma şahit olmaktayız: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَفَدِّمُوا: *Ey iman edenler peygamber ile gizli gizli konuşacağınız zaman bu konuşmanızdan önce bir sadaka veriniz.*⁷¹ Bu ayette yer alan نَجْوَى mastardır. "Gizli konuşmalar şeytandandır."⁷² "Gizli konuşmadan men edilenleri görmedin mi?"⁷³ "Üç kişinin gizli konuştuğu yerde dördüncüsü mutlaka O'dur."⁷⁴ Bu ayetler de bu minvaldedir.⁷⁵

3.1.6. الستر Setr (Örtmek)

S-t-r kökü Arap dilinde gizlemek, kapamak anlamına gelmektedir. Birinci babdan mastarı ستر (setr) şeklinde gelir. ستره جاریه مسترة sahip olunan câriye demektir. . Rasulullah (sav) şöyle buyurmaktadır:⁷⁶ "Allah (cc) Hayy ve Sittîr'dir (kullarının hatasını çok örten ve gizleyendir), sizden biriniz yıkanmak istediğinde bir şeyle örtünsün."⁷⁷

Bu kök istifal babında kullanıldığında saklama anlamına gelir. Nitekim Fussilet suresinin 22. ayetinde bu anlamda kullanıldığını görmekteyiz: "Siz kulaklarınızın, gözlerinizin ve derilerinizin aleyhinizde şahitlik edeceğinden korkarak kötülükten sakınmıyorsunuz."⁷⁸

3.1.7. الحجاب Hicâb (Örtü)

H-c-b kökü Arap dilinde engel olmak; örtmek, gizlemek gibi anlamlara gelmektedir. Bu kökten süreyen isim şeklindeki حجاب hicab "perde, iki nesne arasına konan engel, örtü" anlamında kullanılır. Hicab kelimesi Kur'an-ı Kerim'de yedi ayette kullanılmıştır. Bu çerçevede bir yerde ahirette cennette bulunanlarla cehennem ehlinin birbirlerinin haline vakıf olmaya mani olan engel (A'raf 7/46); dört yerde perde, örtü, engel (Meryem 19/17; Ahzab 33/53; Fussilet 4 l/5; Şûrâ 42/51); bir yerde Kur'an okuduğu sırada Hz. Peygamber'le ahirete inanmayanlar arasına çekildiği belirtilen görünmez perde (İsrâ 17/45) ve bir yerde de karanlığın oluşturduğu perde (Sad 38/32)

⁶⁹ İsfahânî, *el-Müfredât*, 484.

⁷⁰ Meryem 19/52:

⁷¹ el-Mücâdele 58/12.

⁷² el-Mücâdele 58/10.

⁷³ el-Mücâdele 58/8.

⁷⁴ el-Mücâdele 58/7.

⁷⁵ İsfahânî, *el-Müfredât*, 484.

⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedu Ahmed b. Hanbel* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001),

29/484, (No, 17970).

⁷⁷ İbn Manzûr, *Lisanü'l-'arab*, 4/343.

⁷⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, 457.

manalarında kullanılmıştır. Hicâb kavramı bir ayette de ahiret gününe inanmayıp her türlü taşkınlığı gösteren, günahkâr, vahiy ürünü ayetleri “eskilerin masalları” olarak niteleyen ve nihayet kalpleri kararan kimseler “rablerine kavuşmaktan alıkonanlar (mahcubûn)” şeklinde tasvir edilirken ism-i mef'ul sigasıyla geçmektedir (Mutaffifin 83/15).⁷⁹

İki şey arasına giren her şeye الحجاب denir, bu anlamda çoğulu sadece حجب dur. ومن بَيْنَنَا وَبَيْنِكَ حجابٌ “Sizinle bizim aramızda örtü vardır”⁸⁰ ayetinde seninle ve bizim aramızda din ve akide anlamında bir engel vardır manasındadır ve bu da “Kalplerimiz kapalıdır.”⁸¹ ayetindeki anlam gibidir. Ve bunun anlamı da; “Biz seninle gittiğin yol bakımından uyum sağlamıyoruz.” demektir.⁸²

“Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla ya da perde arkasından konuşur”⁸³ ayetinde konuşanı göremeyeceği bir yerden anlamı vardır.⁸⁴

الحجاب kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de dört 4 manada kullanılmıştır:

Birincisi, günün sonunda güneşi (ışınlarını) engelleyen dağ manasındadır. حَتَّىٰ تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ “Perdenin arkasına gizlendi.”⁸⁵ ayetinde bu anlamdadır.

İkincisi şer'î örtüdür ki bu da مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ “Onlara bir hicap (örtü) arkasından sorun”⁸⁶ ayetinde geçer.

Üçüncüsü rububiyet makamına oranla nübüvvet derecesinin risâlet derecesinden eksik kaldığı şeydir. “Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla ya da perde arkasından konuşur.”⁸⁷ ayetinde de bu anlamda geçer.

Dördüncü manası ise cennet ve cehennem arasında olan sur yani a'râftır. بَيْنَهُمَا حِجَابٌ “Aralarında bir perde vardır.”⁸⁸ ayetinde bu anlamda kullanılmıştır. Buradaki örtmekten maksat görünmesini engellemek değil, asıl murad, cennet ehlinin lezzetlerinin cehennem ehline ulaşmasını ve cehennem ehlinin eziyetlerinin de cennet ehline ulaşmasını engelleyen şeydir ki bu da “Aralarına kapısı olan bir sur çekilir.”⁸⁹ ayetinde açıklanmıştır.⁹⁰

Taberî (öl. 310/923) كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ “Hayır hayır o gün onlar Rablerini görmekten mahrumdurlar.”⁹¹ ayetinin tefsiri ile ilgili şu yorumu yapmaktadır: Bu konuda doğruya en yakın görüşler şunlardır. Allah (cc) bu kavmin kendi zatını görmekten mahrum kalacaklarını haber

⁷⁹ Muhammed Fuad Abdülbaki, *Mu'cemu'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Dârül'kütüb el-Masriyye, 1364h/1939), 619; İlyas Çelebi, “Hicâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998),17/429.

⁸⁰ Fussilet 41/5.

⁸¹ Fussilet 41/5.

⁸² Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-huffâz*, 2/1729.

⁸³ eş-Şûrâ 42/51.

⁸⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, 108.

⁸⁵ Sâd 38/32.

⁸⁶ el-Ahzâb 33/53.

⁸⁷ eş-Şûrâ 42/51.

⁸⁸ el-A'râf 7/46.

⁸⁹ el-Hadîd 57/13.

⁹⁰ Fîrûzâbâdî, *Basâiru zevi't-temyîz fi letâifi'l-Kitabi'l-azîz*, 2/434.

⁹¹ el-Mutaffifin 83/15.

vermiştir. Ayrıca buradaki kastın onun cömertliğinden mahrum kalacakları olabilir, ya da buradaki anlam bunların hepsi de olabilir. Ayette bunlardan birini diğerine tercih etmeye sebep olacak bir delil ya da Rasulullah (sav)'dan buna delil olabilecek bir haber yoktur. Doğru olan genel bir haber olarak herhangi bir tahsis yapılmadan onların onun zatını görmekten ve cömertliğinden mahrum kalacaklarıdır.⁹²

3.1.8. الغيب Gayb (Gizli, saklı, görünmeyen)

Ğ-y-b kökü, Arap dilinde mastar olarak "gizli kalmak, gizlenmek, görünmemek, uzaklaşmak, gözden kaybolmak" anlamında, isim veya sıfat olarak ise "gizlenen, hazırda olmayan, bulunmayan şey" anlamlarına gelmektedir.⁹³

Ğayb, akıl ve duyular yoluyla hakkında bilgi edinilemeyen varlık alanı demektir. الغيب (ğayb)'ın bir anlamı da şüphedir, çoğulu غيَاب غيوب dur. Senden gizlenen, kaybolan ve kayıp olan şey manasına gelir. الغَيْبَةُ (ğaybe) ise, الغيبوبة و الغيوب و الغيوب و المغاب و المغيب و المغيب و المغيب و المغيب kelimeleri gibi yokluk, ayrılık, bulunmama demektir. "و غاب الشيء في الشيء يغيبُ غيابةً" "Bir şey bir şeyde kayboldu." şeklinde kullanılır.

Ğayb ayıplamak ve gıybet etmek anlamlarına da gelmektedir. "كocası kaybolmuş kadın" demektir.⁹⁴

الغيب (ğayb) aslen gönüllerde olsa bile gözlerden kaybolan şeyi ifade eder. Gaybtan ses duydum demek, görünmeyen bir şeyin arkasında ses duymayı ifade eder. Hadislerde geçen bu kilime, kalplerde bulunsun bulunmasın gözlerden kaybolan şey anlamındadır.⁹⁵

الغيب (ğayb)'ın "sana gizli olan şey" anlamından hareketle, الذين يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ "Ğaybı iman edenler"⁹⁶ ayetindeki gaybdan kasıt Allah (cc)'dır, denilmiştir. Çünkü O dünyada görülmez, ancak O'na delalet eden ayetler görülebilir. Başka bir görüş ise buradaki gaybdan kasıt, insanlardan gizli olup, Rasulullah'ın (sav) haber verdiği melekler, cennet, cehennem ve hesap gibi şeylerdir. Ayrıca denilmiştir ki göz önünde olmasalar da iman ederler ve onlar (inananlar) münafıklar gibi değildirler. Gaybdan kastın Kur'an-ı Kerim olduğunu söyleyenler de vardır. İbnü'l-A'râbî (öl. 543/1148) gayb hakkında şöyle söylemektedir: Kalplerde bulunsun gözlerin görmediğidir.⁹⁷

وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ "Göklerin ve yerin gaybını bilmek yalnızca Allah (cc)'a mahsustur."⁹⁸ ayetinde göklerin ve yerin gabya dair ilmi kastedilmiştir. "Görmediği halde Rahman olan Allah (cc)'dan korkan"⁹⁹ yani kimse görmediği anda da Allah'tan (cc) korkan anlamındadır. "Kocalarının

⁹² Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezid b. Kesîr, et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, 1. Baskı, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru'r-Risâle, 1420/2000), 24/290.

⁹³ İlyas Çelebi "Gayb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/404.

⁹⁴ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 1/155.

⁹⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab*, 1/654.

⁹⁶ el-Bakara 2/3.

⁹⁷ Fîrûzâbâdî, *Basâiru zevi't-temyîz*, 4/152.

⁹⁸ Hûd 11/123.

⁹⁹ el-Kâf 50/33.

*bulunmadığı zamanlarda da koruyan*¹⁰⁰ ayetiyle ise, eşleri olmadığında da onun sevmediği şeyleri yapmayanlar kastedilmiştir.¹⁰¹

Bu kökten türeyen الغيبة (ğîbet) bir insanı, yokluğunda mubah olan işler dışında hoşuna gitmeyecek şekilde anmaktır. Ancak gıybet şu altı durumda mubah olur. Fetva sorarken, zulmü tanıtırken, (hatada olan birisini) uyarırken, zulüm halinde, zulmün giderilmesinde yardım ederken, (zulüm) ortada açık olarak işlendiği zaman. “*Uzak bir yerden gabya taş atıyorlardı.*”¹⁰² ayetinin manası, gözlerinin ve basiret yani görüşlerinin idrak edemediği bir yerden demektir.¹⁰³

Bazı müfessirler gayb kelimesinin Kur'ân-ı Kerim'de 10 farklı şekilde kullanıldığını ifade etmişlerdir: Bunlar; Allah (c.c),¹⁰⁴ vahy,¹⁰⁵ kaderle ilgili olaylar,¹⁰⁶ zan,¹⁰⁷ yağmur,¹⁰⁸ Hz. Süleyman'ın ölümü,¹⁰⁹ Levh-i Mahfûz,¹¹⁰ bulunmama hali,¹¹¹ azabın ineceği vakit,¹¹² ve dip, taban¹¹³ ile ilgilidir.¹¹⁴

3.2. Sır Kavramıyla Zıt Anımlı Kelimeler

3.2.1. العن 'Alen (Bilinmek, açık olmak)

'A-l-n kökü Arap dilinde bir şey (iş, durum) açık oldu, anlamına gelmektedir. Bir şey açık olduğunda عَلَنَ الْأَمْرُ denir. İfal babına aktarıldığında (اعلنته و به و علنته) bu kök “ortaya çıkartmak” anlamında, iftiâl babında ise (علانية واعتلن علنا) “Ortaya çıkmak” anlamında kullanılır. Mufâele babında (عالنه) “Ona işi (durumu) ilan etti” şeklinde kullanılır. .. Bu da sırrı saklamayan kişi anlamına gelen همزة (hümeze) kelimesi gibidir. الاعلان ise “Açıkça dile getirmek” demektir. رجل علانية علوان الكتاب “İşini ortaya çıkararak adam” manasına gelmektedir. “kitap başlığı” demektir.¹¹⁵

العلانية (alâniyye), gizlice söylemenin, sırrın zıddıdır. Meânî ilminde sıklıkla şu ifadenin kullanıldığı görülür: “Bir şey ortaya çıktı ve ben onu ortaya çıkardım.” Bu bağlamda

¹⁰⁰ en-Nisâ 4/34.

¹⁰¹ Fîrûzâbâdî, *Basâiru zevi't-temyîz*, 4/ 152.

¹⁰² Sebe' 34/53.

¹⁰³ Fîrûzâbâdî, *Basâiru zevi't-temyîz*, 4/152-153.

¹⁰⁴ el-Bakara 2/3.

¹⁰⁵ et-Tekvîr 81/24

¹⁰⁶ el-A'râf 7/188

¹⁰⁷ el-Kehf 18/22; Sebe 34/53.

¹⁰⁸ el-En'âm 6/59.

¹⁰⁹ Sebe' 34/14.

¹¹⁰ Meryem 19/ 78; Tûr 52/41.

¹¹¹ en-Nisâ 4/34; Yûsuf 12/52.

¹¹² el-Cin 72/26

¹¹³ Yûsuf 12/10

¹¹⁴ Cemâleddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-uyûni'n-nevâziri fî ilmi'l-vucûh ve'n-nezâir*, 1. Baskı, thk. Muhammed Abdulkirim Kâzım er-Râzî (Beyrut: Dâru'r-Risâle, 1404/1984), 457-458.

¹¹⁵ Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-muhît*, 1/1579; es-Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-huffâz*, 3/116.

Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *“أَعْلَنْتُ لَهُمْ وَأَسْرَرْتُ لَهُمْ إِسْرَارًا”* *“Hem ilan ederek söyledim onlara hem de gizli gizli.”*¹¹⁶ yani gizli ve açık bir şekilde söyledim.¹¹⁷

3.2.2. الجهر Cehr (Ortaya çıkmak, herkes tarafından bilinmek)

C-h-r (جهر) kökü Arap dilinde arkasındaki şeyin aralarında herhangi bir engel olmaksızın ortaya çıkması anlamına gelmektedir. *رَأَيْتَهُ جَهْرَةً* *“Onu açıkça gördüm ve onunla açıkça konuştum.”* denilir. Bu kök Kur'an-ı Kerim'e Allah Teala için şöyle kullanılmıştır: *“أَرْنَا اللَّهَ جَهْرَةً”* *“Bize Allah (cc)'ı açıkça göster!”*¹¹⁸ Kur'an'da bu kelime herhangi bir engel olmaksızın açıkça söylemek manasını da ifade eder. İbn 'Arfe (öl. 803/1401) şöyle demektedir: *“حَتَّى تَرَى اللَّهَ جَهْرَةً”* *“Allah'ı açıkça görene kadar”*¹¹⁹ ayetindeki cehr kelimesi, Allah'ı herhangi bir engel olmaksızın, açık bir şekilde görmek anlamını ifade eder. Ahfeş ise ayetteki cehr'in" aralarında hiçbir şey olmaksızın, açıkça görünceye kadar" anlamında kullanıldığını vurgulamıştır. الأجر Güneşte görülmeyen demektir. Ba harfi cerrile *جهر بالقول* *“Sesini yükseltti”* şeklinde kullanılır. *أجهر الكلام* ifadesinde bu kök *“Sözü açıkça söylemek ve düşmanlıkla ortaya çıkarmak”* anlamına gelmektedir.¹²⁰

Sözünü, duasını, sesini, namazındaki okuyuşunu, kıratını açıkça yaptı, anlamında *الشيء جهر* denilir. *رجل جهري الصوت* *جهر* Sesi yüksek adam demektir. Aynı şekilde *رجل جهري رفيعه و الجهري* yüksek sesi ifade eder.¹²¹

Râgıb el-İsfahânî, c-h-r kökünün Kur'an-ı Kerim'de kulağın işitebileceği ve gözün görebileceği algı düzeyiyle ortaya çıktığına işaret ederek konuya dair şu açıklamalarda bulunur: *لَنْ نُؤْمِنَ* *“Onu açıkça gördüm.”* Denilir, tıpkı şu ayetlerde olduğu gibi: *“أَرْنَا اللَّهَ جَهْرَةً”*¹²² *“Allah'ı açıkça görene kadar sana inanmayacağız.”*¹²³ C-h-r kökü bu ayetlerde “gözün algı düzeyi” anlamında kullanılmaktadır. Kulakla ilgili ayetler ise şunlardır: *وَإِنْ تَجَهَّرَ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ*, *“Sizden sözü gizleyenle açığa vuran ayındır.”*¹²⁴ *“Sen sesini yükseltirsen şüphesiz o gizliyi de gizlinin gizlisini de bilir.”*¹²⁵ *“Şüphesiz Allah açığa vurulan sözü de bilir, gizlediklerinizi de bilir.”*¹²⁶ *“Namazda sesini pek yükseltme çokta alçak okuma.”*¹²⁸ *“Birbirinize bağırdığınız gibi peygambere de yüksek sesle bağırmayın.”*¹²⁹ Görüldüğü gibi bu ayetlerde cehr kelimesinin kulak

¹¹⁶ Nûh 70/9.

¹¹⁷ İsfahânî, *el-Müfredat*, 345.

¹¹⁸ en-Nisâ 4/153.

¹¹⁹ en-Nisâ 4/55.

¹²⁰ Râzî, *Muhtârû's-sihâh*, 1/63.

¹²¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab*, 4/149.

¹²² el-Bakara 2/155.

¹²³ en-Nisâ 4/153.

¹²⁴ er-Ra'd 13/10.

¹²⁵ Tâhâ 20/7.

¹²⁶ el-Enbiyâ 21/110.

¹²⁷ el-Mülk 67/13.

¹²⁸ el-İsrâ 17/110.

¹²⁹ el-Hucurât 49/2.

algısı ile ilgili anlamı olarak gelmektedir. Ayrıca yüksek sese ve güzel bir şekilde sesi yükseltene *كلام جهري و جهير* denir.¹³⁰

3.2.3. الظهور Zuhûr (Ortaya çıkmak)

Z-h-r kökü Arap dilinde bir şeyin bozulduktan sonra tekrar ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Bu kökten türeyen fiiler, onu buldum, ona muttali oldum, kavmi buldum, gibi anlamların yanı sıra öğle sıcağında harekete geçtiler ve oraya girdiler gibi anlamlar için de kullanılmaktadır.¹³¹

اظهرت الشيء ile bir şeyi ortaya çıkartmak, *اظهرنا* ile ise öğlen vakti harekete geçmek manaları anlaşılır. *التظاهر* yardım etmek, *التظاهر* yardımlaşma manasında kullanılmıştır.¹³²

ولا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا "Görünen kısımlar müstesna olmak üzere zinetlerini teşhir etmesinler."¹³³ ayeti hakkında İbn Abbas şöyle söylemektedir: Buradan kasıt avuç içi, yüzük ve yüzdür. Hz. Âişe (öl. 58/678) ise bu konuda şu yorumu yapmaktadır: Görünen zinet, kulb ve feyhadır, (yani ters dönen ve açılan yerlerdir.) İbn Mes'ud (öl. 32/652-53) (r.a) şöyle söylemektedir: Görünen zinetten kasıt elbisedir.¹³⁴

Bu kökten türeyen *ظهور* (zuhur) kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de açığa çıkan, görünür olan,¹³⁵ muttali kılmak,¹³⁶ yükselmek,¹³⁷ galip gelmek¹³⁸ batıl,¹³⁹ bir şeyden yüz çevirmek.¹⁴⁰ gibi manalarda kullanılmıştır.

Bu kök aynı zamanda "ezdâd" (zıtlardan) olması hasebiyle hem müsbet hem de menfi (zıt) manayı muhtevidir. "Sırt çevirmek" deyiminin hakiki manası onun emirlerini sanki sırtınızın arkasına koyup önemsemediğiniz şeklindedir.¹⁴¹

3.2.4. البدو Bedv (Görünmek, belirlemek)

B-d-v (*بدو*) kökü Arap dilinde ortaya çıkmak anlamına gelmektedir ondan ortaya çıkan ilk şey anlamında *بداوة الشيء و بدوئته* denir. *الرأي* en belirgin görüş demektir.¹⁴² Bir görüşün ilk kez ortaya çıkmasına ise *البداء* denir.¹⁴³

¹³⁰ İsfahani, *el-Müfredat*, 101.

¹³¹ İbrahim Mustafa vd, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, thk. Mecmuu'l-Lügati'l-Arabiyye (Kahire: Dâru'd-Da'veti'l İskenderiyye, ts), 2/578.

¹³² Cevherî, *es-Sihâh fi'l-Lüga*, 2/293.

¹³³ en-Nûr 34/31.

¹³⁴ Ezherî, *Tezhîbü'l-Lüga*, 2/316.

¹³⁵ er-Rûm 24/21; Gâfir 40/26; er-Rûm 30/7; en-Nûr 24/31.

¹³⁶ el-Cin 72/26-27; Kehf 18/20.

¹³⁷ ez-Zuhruf 43/33; et-Tahrîm 66/4.

¹³⁸ et-Tevbe 9/33.

¹³⁹ er-Ra'd 13/33.

¹⁴⁰ Hûd 11/92.

¹⁴¹ el-Hasân b. Abdullah b. Sehl b. Saîd b. Yahya b. Mihrân Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Vucûh ve'n-Nazâir*, 1. Baska, thk. Muhammed Osman (Kâhire: Mektabetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1428/2007), 327-329.

¹⁴² Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, 1/1629.

¹⁴³ Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, 26.

وما نراك أتبعك إلا الذين هم أرادنا بادي الرأي *“İlk bakışta bizim ayak takımımızdan başkasının senin arkana düştüğünü görmüyoruz.”*¹⁴⁴ ayetindeki الرأي kelimesini kıraat imamlarından sadece Ebû Amr b. Alâ (ö. 154/771) hemze ile okumuştur.¹⁴⁵ Onun dışındakiler ise hemzesiz okumuştur. Ferrâ ise bununla ilgili olarak onu hemzelemeyin, çünkü anlam “bize görünen”dir, yorumunu yapmıştır.¹⁴⁶ Şayet “ilk bakışta” anlamında kullanılırsa hemzeli okunması daha doğru olur. بدا kelimesinde de onu zikredeceğiz.

بدا şeklinde yerleşim yerinin zıt anlamlısı olarak kullanılır ki بدوا kelimesi buradan türetilmiştir. Çünkü bedeviler binaları ile onları gizleyen bir yerleşim yerinde değil de yeryüzünde belirgin bir yerdedirler.¹⁴⁷

وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ *“Hiç hesaba katmadıkları şey Allah tarafından ortaya çıkmıştır.”*¹⁴⁸ şeklindeki ayeti İbn Kesîr (öl. 774/1373) hiç akıllarına gelmeyen ve hesaba katmadıkları azap ve ceza Allah tarafından onlar için ortaya çıkarılır, şeklinde yorumlamıştır.¹⁴⁹

3.2.4. التجليـة Tecliye (Belli olmak, belirlemek)

C-l-y (جلا) kökü Arap dilinde ortaya çıkarmak ve görünür kılmak anlamına gelmektedir. Belirgin bir iş, bir şey anlamında امر جلي denilir. واللہ تعالیٰ يجلي و الله تعالى يجلي. والجلاء açık ve anlaşılır şey demektir. والساعة “Allah saati (kıyameti) ortaya çıkarır.” anlamındadır.¹⁵⁰

قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهُ عِنْدَ رَبِّي لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَا إِلَّا هُوَ *“De ki, onun bilgisi, yalnızca Rabbim katındadır, onu tam vaktinde koparacak olandan başkası değildir.”*¹⁵¹ Yani Allah (cc) kıyametin ilmimi yalnızca kendinde bulundurur, anlamındadır. Önce genel olarak kıyametten daha sonra da onun vaktinin kesin ne zaman olduğundan sual edilince, cevap öncelikle genel anlamda *“Onun ilmi Rabbim katındadır.”* şeklinde gelmiş, daha sonraki aşamada ise özel anlamda onun vaktine vurgu yapılarak onun vaktini Allah (cc)’dan başkası erteleyemez, denilmiştir. Zemahşerî (öl. 538/1144) konuya dair şu yorumu yapmaktadır: Onun vaktini ondan başkası erteleyemez demek; onun ilmi hala gizlidir, Allah (cc)’dan başkası onun gizli sırrını ortaya çıkaramaz ve ona muttali olamaz ve aniden Allah (cc) kıyamet vaktini getirdiğinde ondan haberleri olsa da onu erteleyemezler, demektir. Kıyametin, gerçekleşme vaktine kadar Allah’ın (cc) gizli kalmasını murat ederek yarattığı mahlukattan bir tanesidir.¹⁵²

3.2.5. الكشف Keşf (Açmak, meydana çıkarmak)

K-ş-f kökü (كشف) Arap dilinde bir şeyi örten veya kaplayan şeyi kaldırmak anlamına gelmektedir.

¹⁴⁴ Hûd 11/27.

¹⁴⁵ Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâdî, *İthâfü fudalâi'l-beşer fi'l-kırââtî'l-erba'ate 'aşer*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâğ (Kahire: Multezemu't-Tab'i ve'n-Neşr, Abdülhamid Ahmed Hanefi, ts.), 255.

¹⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab*, 1/26.

¹⁴⁷ İbn Fâris, *Makâyisi'l-Lüga*, 1/ 205.

¹⁴⁸ ez-Zümer 39/47.

¹⁴⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6/104.

¹⁵⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab*, 14/149.

¹⁵¹ el-A'râf 7/187.

¹⁵² Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyan el-Endelûsî, *Tefsîrü'l-Bahri'l-Muhib*, 1. Baskı, thk. eş-Şeyh Âdil Ahmed Abdulmevcüd, eş-Şeyh Ali Muhammed Muavaz (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1422/2001), 5/238.

كشفا يكشف كشف ortaya çıkardı demektir. 'An (عن) zamiri ile kullanıldığında bir şeyi ortaya çıkarmaya zorladı, anlamında kullanılmaktadır. الكاشفة (Kâşife), tıpkı العافية (âfiye) الخاتمة (hâtıme) gibi mastardır. لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ كَاشِفَةٌ "Onu Allah'tan başka açığa çıkaracak yoktur."¹⁵³ ayetinde bu kök ortaya çıkarmak anlamında kullanılmıştır.

Sa'leb bu ayetin manası hakkında şu ifadelere yer vermiştir: Bu ayet, kıyamet vaktini ondan başkası ortaya çıkaramaz anlamındadır. Dişsiz kısımları görünecek kadar güldüğünde اكتشف الرجل اكتشفا denilir ki çok güldüğünü mübalağalı şekilde izah etmek için bu tabir kullanılmış olur.¹⁵⁴

3.2.6. الشهادة Şehâdet (Şâhid olmak, tanık olmak, görünür olmak)

Ş-h-d (شهادة) kökü Arap dilinde kesin haber almak anlamına gelmektedir. الشهادة (şehâdet) kesin haber anlamına gelir ki, "duyu organlarının tanık olduğu şey" demektir. شاهد "Şahit olan" manasında olup çoğulu شهود (şühûd) ve أَشْهَاد (eşhâd) şeklindedir. صلاة الشَّاهِد (Salâtü's-Şâhid=şâhid namazı) akşam namazı anlamında, المشهود (meşhûd) ise cuma günü veya kıyamet günü ya da arafe günü anlamındadır.¹⁵⁵

شهد علي كذا شهادة cümlesi; kesin bir şekilde haber verdi, Allah (cc) adına yemin etti ve bir başkası için şahitlik yaptı ve bildiğini okudu, gibi anlamlara gelmektedir. الشهادة (şehâdet) ise; gördüğünü söylemesi ve okuduğunu haber vermesi, hisleri ile idrak ettiği şeylerin toplamı ve davada açık bir şahadet ki, bunlar şahitlerin mahkeme önündeki sözleridir. "Gayb âlemini bilen" in zıddı anlamında "şehadet âlemini yani görünen evreni bilen" anlamında kullanılır. Nitekim şu ayet buna işâret etmektedir: وَسَتُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ "Sonra gizli ve açığı bilen huzuruna iletileceksiniz."¹⁵⁶ المشاهدة (müşâhede) ise, duyu organlarından biri ile algılamak anlamına gelmektedir.¹⁵⁷ الشهادة (şehâdet) kendi ya da başkasının aleyhine olsun hakkı ortaya çıkarmak, haber verenin dışındaki birinin zararını içeren kesin haberdir. Buna göre, ikrâr şehâdetin tanımına girmez. Başka bir görüşe göre, şehâdet bilgi ve yakînin sâbit olmasıyla beraber ikrârdır denilmiştir. Bazen de ikrâr şehâdetten ayrılabilir.¹⁵⁸

İnsanların şahitlik yapması (الشهادة) ve insanların hazır bulunması (الشهود) göz ya da basiret (kalb gözü) ile gerçekleşebilir. Bazen عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ "İşte görüneni de görünmeyeni de bilen"¹⁵⁹ ayetinde olduğu gibi şahitlik tek başına olur. Ancak sadece tek başına hazır bulunmak daha muteberdir. Şahitlik ile hazır bulunma birlikte gerçekleştiğinde bu da muteberdir. Bulunulan yere مشهد (meşhed) denir. Kocası tarafından getirilen kadına مشهد (müşhid) denir. مشهد (Meşhed) in çoğulu مشاهد (meşâhid)'tir. Bundan dolayı meleklerin ve iyi insanların geldiği kutsal mekânlara aynı zamanda da hac ile ilgili ibadetlerin yapıldığı mekanlara مشاهد الحج (meşâhidü'l-hac) denir. Şu ayetlerde geçen şehâdet kelimesinden türemiş kelimeler buna misaldir: لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ "Taki kendilerine ait birtakım menfaatlere şahit olsunlar!"¹⁶⁰ وَلِيَشْهَدَ عَذَابَهُمَا "İkisinin ezâsına şahit olsun!"¹⁶¹

¹⁵³ en-Necm 53/58.

¹⁵⁴ İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, 11/300.

¹⁵⁵ Fîrûzâbâdî, el-Kâmûsü'l-Muhît, 1, 372.

¹⁵⁶ Tevbe 9/105.

¹⁵⁷ İbrahim Mustafa, el-Mu'cemü'l-Vasît, 1, 497.

¹⁵⁸ Ebu'l-Bekâ, el-Külliyât, 1/831.

¹⁵⁹ es-Secde 32/6.

¹⁶⁰ el-Hac 22/28.

¹⁶¹ en-Nûr 24/2.

“Onlar ki وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ”¹⁶² “Biz o ailenin yok edilişi sırasında orada değildik.”¹⁶² ما شَهِدْنَا مَهْلِكَ أَهْلِهِ “Onlar ki yalan yere şahitlik etmezler.”¹⁶³ yani kendi kendilerine, istek ve iradeleriyle yalan şahitlik yapmazlar.

Basiret ya da göz yoluyla hasıl olan ilmin ortaya çıkarılması manasına gelen şehadet (شهادة) ile bağlantılı olarak şu ayetleri zikredebiliriz: أَشْهَدُوا خَلْقَهُمْ “Yaratılışını gördüler mi?”¹⁶⁴ Yani gözün görmesi. سَنُكْتَبُ شَهَادَتَهُمْ “Onların şahitlikleri yazılacak.”¹⁶⁵ Şehâdetin mevcut olan bir şeyden dolayı olduğuna dikkat çekmek için Yüce Mevlâ şöyle buyurmaktadır: لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَأَنْتُمْ تَسْهَدُونَ “Gördüğünüz halde niçin Allah (cc)’ın ayetlerini inkâr ediyorsunuz.”¹⁶⁶ Yani bildiğiniz halde demektir. ما أَشْهَدْتُهُمْ خَلْقَ السَّمَاوَاتِ “Göklerin yaratılışına onları şahit tutmadım.”¹⁶⁷ yani basiretlerini onların yaratılmasına muttali kılmadım. “Görüneni de görünmeyi de bilen.”¹⁶⁸ Yani Allah, insanların duyu organlarının ve algılarının bilemediklerini de bilendir.¹⁶⁹

4. Kur'an'da Sevinmek Anlamındaki Sürûr Kavramı

4.1. السرور (Sürûr) Kelimesinin Arap Dilindeki Anlamları

S-r-r kökü Arap dilinde bir şeyi saklamak anlamına gelmektedir ki bu da bir şeyi açıkça ortaya koymanın zıt anlamlısıdır.¹⁷⁰ Aynı zamanda bu kelime hüznün tersi manasındaki sevinmek anlamına da gelir.¹⁷¹ Bu da sevinç neticesinde içte gizlenen duygudur.¹⁷² السرور kelimesi aynı zamanda المسرة şeklinde de kullanılır ki سررت فلانا ve سررت انا şeklinde kullanımlarında sevinç anlamına gelmektedir.¹⁷³

4.2. السرور (Sürûr) Kelimesinin Terim Anlamı

Terim olarak السرور (Sürûr); menfaat elde etme, beklentinin gerçekleşmesi veya zararın def edilmesi durumunda kalpte oluşan lezzettir.¹⁷⁴

Ebû Hilâl el-Askerî (öl. 395/1005) السرور ve الفرح kelimeleri arasındaki farkı şu şekilde izah etmektedir: السرور kelimesi الفرح kelimesinin aksine gerçek bir lezzet ifade eder, şöyle ki: الفرح lezzet veya fayda gibi şeyler için söylenmez, insan gerçek olmayan bir şey hakkında da sevinebilir. Ayrıca السرور kelimesinin zıt anlamlısı الحزن kelimesidir ki hüznün de ancak musibetler nedeniyle olur, aynı şekilde السرور da fayda neticesinde olur. الفرح kelimesine gelince onun zıt anlamlısı الغم

¹⁶² en-Neml 27/49.

¹⁶³ el-Furkân 25/72.

¹⁶⁴ ez-Zuhruf 43/19.

¹⁶⁵ ez-Zuhruf 43/19.

¹⁶⁶ Âl-İmrân 3/70.

¹⁶⁷ el-Kehf 18/51.

¹⁶⁸ es-Secde 32/6.

¹⁶⁹ İsfahânî, *el-Müfredat*, 465.

¹⁷⁰ İbn Fâris, *Makâyisi'l-Lüga*, 3/67.

¹⁷¹ Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, 146.

¹⁷² İsfahânî, *el-Müfredat*, 404.

¹⁷³ Ebu Abdurrahman el-Halil b. Ahmet el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzumî, İbrahim el-Sâmîrânî (Beyrut: Daru'l-Mektebeti'l-Hilal, ts) 7/190; Ebu'l-Hasan Ali, İbn Seyyidihi, *el-Muhkem ve'l-Muhitu'l-Azam*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 8/408.

¹⁷⁴ Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, 1/ 804.

(gamm) kelimesidir ki, insan kendisini gamma sürükleyecek şeyleri de hayal edebilir.¹⁷⁵ Herevî (öl. 481/1089) şöyle söylemektedir: السرور müjdelemenin genel ismidir, bu anlamda الفرح kelimesinden daha öz bir anlam ifade eder, çünkü الافراح kelimesi hüznle de karışabilecek bir mutluluğu ifade eder. Bu nedenle Kur'an-ı Kerim'de dünyaya dair mutluluklar için bu kelime kullanılır. السرور kelimesi ise ahirete dair haller anlamında iki yerde kullanılmıştır.¹⁷⁶ Ebu'l-Bekâ'ya göre السرور mutluluk yoluyla olabileceği gibi fikri kuvvet yoluyla gerçekleşebilir. الفرح Onun yorumuna göre الفرح ise daha ziyade zemmedilen şeyler hakkında gerçekleşir. Buna örnek ise şu ayet-i verilebilir: فَرِحَ بِفِرْعَوْنَ إِذْ أَكْرَمَهُ لَمْ يَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ قَائِمٌ وَرَاجِعٌ “Böbürlenme, çünkü Allah böbürlenip şımaranları sevmez!”¹⁷⁷ ayetteki فرح şehvî bir kuvvet neticesinde gerçekleşir.¹⁷⁸

السرور ve الفرح kelimelerinin aynı anlama geldiği de söylenmiştir. Zebîdî (öl. 1205/1791) *Tâcu'l-Arûs* adlı eserinde konuya dair şu bilgilere yer vermektedir: السرور (Sürûr), gönlün er ya da geç kendisiyle huzur bulacağı bir lezzetle rahata kavuşmasıdır ki الفرح ve السرور kelimeleri birbirlerinin yerlerine kullanılabilirler.¹⁷⁹

4.3. Sürûr (السرور) Kelimesinin Kur'an'daki Kullanımları

Sürûr kelimesi Kur'an'da dört manada kullanılmaktadır:

1. Gördüğü şeyden içi açılmak: صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاطِرِينَ “Sarı renkli, parlak tüylü bakanların içini açan bir renktedir.”¹⁸⁰

2. Dünya ehlinin dünya ile mutlu olmaları: وَيَنْقَلِبُ إِلَىٰ أَهْلِهِ مَسْرُورًا “Oysa o arkadaşları arasında sevinçliydi.”¹⁸¹

3. İtaat ehlinin ahiret nimetleri ile mutlu olmaları: وَيَنْقَلِبُ إِلَىٰ أَهْلِهِ مَسْرُورًا “Ve sevinçli olarak ailesine dönecektir.”¹⁸² فَوَقَّيْهِمُ اللَّهُ شَرَّ ذَٰلِكَ الْيَوْمِ وَلَقَّيْهِمْ نَصْرَةً وَسُرُورًا “İşte bu yüzden Allah onları o günün fenalığından esirger ve yüzlerine parlaklık ve sevinç verir.”¹⁸³

4. Bela ve imtihanlardan kurtulmak anlamındadır: فَذُمَّسْ أَبَاءَنَا الصَّرَّاءُ وَالسَّرَّاءُ “Babalarımıza da şiddetli darlık ve fenalık dokunmuştu.”¹⁸⁴

¹⁷⁵ el-Hasan b. Abdullah b. Sehl b. Sait bin Yahya bin Mihrân Ebu Hilal el-Askerî, *el-Furûku'l-Lügaviyye*, thk. Muhammed İbrahim Selim (Kahire: Daru'l-İlm ve's-Segâfe, ts.), 266.

¹⁷⁶ Ebu İsmail Abdullah b. Muhammed b Ali el-Ensârî el-Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts), 104.

¹⁷⁷ el-Kasas 28/76.

¹⁷⁸ Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât*, 508.

¹⁷⁹ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, 7/12.

¹⁸⁰ el-Bakara 2/69.

¹⁸¹ el-İnşikâk 84/13.

¹⁸² el-İnşikâk 84/9.

¹⁸³ el-İnsan 76/11.

¹⁸⁴ el-Ârâf 7/95.

Sonuç

Ülkemizde daha önce çalışılmamış bir konu olan sır kavramının Kur'an-ı Kerimdeki kullanım alanlarının bu çalışmayla ortaya konulmuş olması, bu alandaki eksikliği büyük oranda gidermiştir. Konu öncelikli olarak lügavi, belâği ve ıstılahi yönlerden müteradif ve zıt kavramlar çerçevesinde ele alınmış, ulemanın görüşlerine kadim kaynaklar çerçevesinde yer verilmiştir.

S-r-r kökünden türeyen ve cemisi أسرار (esrâr) olan سِرٌّ (sırr), Arap dilinde “gizem, gizli düşünce gibi saklanan şey”, “bir şeyi açıkça söylemenin zıttı” gibi anlamlara gelmektedir. Bu kök, ifâl babına aktarıldığında ezdâd kelimelerden biri haline dönüşür ve bu durumda hem “gizledi” hem de “ortaya çıkardı” şeklinde iki zıt anlamda kullanılır. Terim olarak sır, “insanın içinde sakladığı söz” veya “kişinin yapmaya niyetlendiği işlerden içinde sakladıkları” şeklinde tanımlanabilir.

Kur'an-ı Kerim'de toplam on bir ayetin onunda tekil السِّرِّ (sırr)¹⁸⁵, bir ayette ise çoğul السَّرَائِرُ (serâir)¹⁸⁶ şeklinde geçmektedir. Ayrıca yirmi ayette aynı kökten fiil ve mastar şeklinde yer almıştır.¹⁸⁷ Bu ayetlerde sır kavramı genel olarak, insanın içinde saklı tuttuğu özel durumları, duygu ve düşüncelerini, başkalarından saklayarak söylemediği ve duyulmasını istemediği sözler ve yaptığı işler anlamında; az da olsa birkaç yerde nikah, sevinmek ve koltuk gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

Gizlemek ve üstünü örtmek anlamındaki k-t-m, üstünü örtmek anlamındaki h-f-y, gizli olmak anlamındaki b-t-n, örtmek anlamındaki k-n-n, gizli konuşma ve fısıltı anlamındaki n-c-v, örtmek anlamındaki s-t-r, örtü anlamındaki h-c-b ve gizli saklı görünmeyen anlamındaki ğ-y-b köklerinden türeyen kelimelerdeki yakın anlamlarla sır kavramının daha geniş bir anlam alanının ortaya çıktığını görmekteyiz. Bilinmek ve açık olmak anlamındaki 'a-l-n, ortaya çıkmak ve herkes tarafından bilinmek anlamındaki c-h-r, ortaya çıkmak anlamındaki z-h-r, görünmek ve belirlemek anlamındaki b-d-v, belli olmak ve belirlemek anlamındaki c-l-y, açmak ve meydana çıkarmak anlamındaki k-ş-f ve şahit olmak tanıklık etmek anlamındaki ş-h-d gibi köklerdeki zıt anlamların sır kavramının sınırlarını daraltarak, geldiği anlamların daha detaylı bir şekilde ortaya çıkmasına katkı sağladığı anlaşılmaktadır.

Çoğunlukla Kur'an-ı Kerimde gizlilik merkezli bir anlam alanına sahip olan sır kavramının hüznün zıttı olan sevinmek manasında سرور (sürûr) şeklinde de kullanıldığını görmekteyiz. Menfaat elde etme, beklentinin gerçekleşmesi veya zararın def edilmesi durumunda kalpte oluşan lezzet şeklinde tarif edilen sürûr, yakın anlamlı olan فرح (fereh) kelimesinin aksine gerçek bir lezzeti ifade etmektedir.

Sevinme anlamı merkezli sürûr ise Kur'an-ı Kerim'de gördüğü şeyden içi açılmak, dünya ehlinin dünya ile mutlu olması, itaat ehlinin ahiret nimetleri ile mutlu olması ve bela ve imtihanlardan kurtulmak gibi farklı anlamlarda da kullanıldığı görülmektedir.

¹⁸⁵ el-Bakara, 2/235-274; En'âm, 6/3; Tevbe, 9/78; er-Ra'd, 13/22; İbrahim, 14/31; en-Nahl, 16/75; Tâhâ, 20/7; el-Furkân, 25/6; Fâtır, 35/29; ez-Zuhruf, 43/80.

¹⁸⁶ et-Târik, 86/9.

¹⁸⁷ er-Ra'd 13/10; et-Tahrîm, 66/3; Nuh 71/9; geniş bilgi için bkz. Çağrı, “Sır”, 37/114.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul ederler/The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Yazar Katkıları/Author Contributions: Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study: M.Gaber (%70), A.Çimen (%30) Veri toplanması / Data collection: M.Gaber (%70), A.Çimen (%30) Veri Analizi / Data Analysis: M.Gaber (%70), A.Çimen (%30) Makalenin Yazımı / Writing up: M.Gaber (%70), A.Çimen (%30) Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision: M.Gaber (%70), A.Çimen (%30).

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The authors declare that have no competing interests.

Kaynakça

- Abdülbaki, Muhammed Fuad. *Mu'cemu'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dârül'kütüb el-Masriyye, 1364/1939.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsnedu Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnud. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasân b. Abdullah b. Sehl b. Saîd b. Yahya b. Mihrân. *el-Vucûh ve'n-nazâir*. thk. Muhammed Osman. Kâhire: Mektabetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1428/2007.
- Askerî, Ebu Hilal el-Hasan b. Abdullah b. Sehl b. Sait bin Yahya bin Mihrân. *el-Furûku'l-lügaviyye*. thk. Muhammed İbrahim Selim, Kahire: Daru'l-İlm ve's-Segâfe, ty.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh fi'l-lüga*. thk. Ahmet b. Abdulgafûr Attar. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. Baskı, 1407h-1987.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali ez-Zeyni's-Şerîf. *et-Ta'rîfât*. thk. İbrahim el-Ebyârî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Çağrı, Mustafa. "sır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/114. TDV Yayınları, 2009.
- Dimyâdî, Ahmed b. Muhammed, *İthâfû fudalâi'l-beşer fi'l-kırâati'l-erba'ate 'aşer*. thk. Ali Muhammed ed-Dabbâğ, Mısır: Multezemu't-Tab'i ve'n-Neşr, Abdülhamid Ahmed Hanefi, ts.
- Durmuş, İsmail, "Kinaye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/34. TDV Yayınları, 2002.
- Ebu'l-Bekâ, Eyyûb b. Musa el Huseynî el-Kureymî el-Kefevî. *el-Külliyât*. thk. Adnan Derviş Muhammed el-Mısırî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- Endelûsî, Ebû Hayyan Muhammed b. Yusuf. *Tefsîrû'l-bahri'l-muhît*. thk. eş-Şeyh Âdil Ahmed Abdulmevcûd/eş-Şeyh Ali Muhammed Muavaz. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 5 cilt, 1. Baskı, 1422h/2001.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tezhîbü'l-lüga*. thk. Muhammed İvaz Mur'ab. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, 8 cilt, 1. Baskı, 2001.
- Ferâhîdî, Ebu Abdurrahman el-Halil b. Ahmed. *Kitâbü'l-'ayn*. thk. Mehdî el-Mahzumî, İbrahim el-Sâmîrânî. Beyrut: Daru'l-Mektebeti'l-Hilal, ts.

- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Yakup. *Basâiru zevî't-temyiz fî letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*. thk. Muhammed Ali Neccar. Kahire: Şuûnü'l-İslamiyye. 6 cilt, 1416/1996.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Ebû Tâhir Muhammed b. Yakup. *el-Kâmûsu'l-Muhît*. thk. Muhammed Naim el-Argusûsî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle li't-Tibâa ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 8. Baskı, 2005.
- Halebî, Semîn Ebu'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Yusuf b. Abduddâim. *Umdetü'l-huffâz fî tefsiri eşrafi'l-elfâz*. thk. Muhammed Basıl Uyunû's-Sûd. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 4 cilt, 1418/1996.
- Herevî, Ebu İsmail Abdullah b. Muhammed b Ali el-Ensârî. *Menâzilü's-sâirîn*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.
- Hıtâb, Mahmud Şid. *Durûs fi'l-kitmâni mine'r-rasüli'l-gâid*. Beyrut: Dâru'r-Risâle, 1. Baskı, 1395h/1975.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn, Ahmed b. Faris b. Zekeriyya. *Mu'cemü makâyisi'l-lüga*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 6 cilt, 1979.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fedâ İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Sami b. Muhammed Selâme. Riyad: Dâru't-Tayyibe li'n-Neşr ve't-Tevzi', 8 cilt, 1420/1999.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükrim b. Ali b. Ali el Ensârî. *Lisânü'l-Arab*, thk. Abdullah bin Ali el-Kebîr vd. Beyrut: Dâru Sâdır, 15 cilt, 1981.
- İbn Seyyidihi, Ebu'l-Hasan Ali. *el-Muhkem ve'l-muhitu'l-a'zam*. thk. Abdulhamid Hindâvî. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 8 cilt, 2000.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâleddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Nüzhetü'l-uyûni'n-nevâziri fî ilmi'l-vucûh ve'n-nezâir*. thk. Muhammed Abdulkarim Kâzım er-Râzî. Beyrut: Dâru'r-Risâle, 1. Baskı, 1404/1984.
- İbrahim Mustafa vd. *el-Mu'cemü'l-vasît*. thk. Mecmuu'l-Lügati'l-Arabiyye. Kahire: Dâru'd-Da'veti'l-İskenderiyye, ts.
- İlyas, Çelebi. "Gayb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/404-409. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- İlyas, Çelebi. "Hicâb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/429. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- İsfahânî, Râğıb Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed b. Mufaddal. *el-Müfredat fî garibi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, ed-Dâru's-Şâmiyye, 1412h.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 22 cilt, 1967.
- Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke, *el-Ahlâku'l-islâmiyye ve üsüsüha*, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 5. Baskı, 1420h/1999.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezid b. Kesîr. *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâru'r-Risâle, 12 cilt, 1420/2000.
- Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selame b. Abdulmelik b. Seleme. *Şerhü Müşkili'l-Âsâr*. Beyrut: Dâru'r-Risâle, 15 cilt, 1415/1995.

- Tehânevî, Muhammed b. Ali b. el-Kâdî Muhammed Hamid b. Muhammed Sâbir el-Farûkî. *Keşşâfu istilâhâtî'l-funûn*. thk. Ali Dahrûc, Beyrut: Mektebetü Lübnan Nâşirûn. 2 cilt, 1996.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Huseynî. *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Ali Hilal vd. Kuveyt: Vezâretu'l-İrşâd, 40 cilt, 1993.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Ahmed. *Esâsü'l-belâğâ*. thk. Muhammed Basıl 'Uyûnu's-Sûd. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l 'İlmiyye, 2 cilt, 1998.